

Yayın Geliş Tarihi: 29.06.2021

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çaykiran, Güzin. "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 107-140.

Araştırma Makalesi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI ORDUSUNDAKİ ERMENİ ASKERLER İLE RUS VE FRANSIZ ORDULARINDAKİ ERMENİ GÖNÜLLÜ BİRLİKLERİ (1914-1921)

(ARMENIAN SOLDIERS IN THE OTTOMAN ARMY AND
ARMENIAN VOLUNTEER UNITS IN THE RUSSIAN-FRENCH
ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR (1914-1921))

Güzin ÇAYKIRAN*

Öz: 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmiş ve hazırlıklarına başlamıştı. Bu kapsamda Müslümanlar yanında gayrimüslimler de askere alınmaya başlanmıştı. Dolayısıyla askerî mükellefiyeti olan Ermeniler de Osmanlı ordusunda Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlardı. Savaşın başlamasıyla birlikte bunların bir kısmı silahlarıyla Rus ordusunda teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birliklerine firara başlamışlardı. Bir kısmı da çeteler kurarak Anadolu'nun birçok yerinde isyanlara katılmışlardı. Bu duruma karşı Osmanlı Hükümeti, Ermeni askerlerini, silahsız birlikler olan Amele Taburlarına kaydırmişti. Fakat bunlar, görev aldıkları Amele Taburlarında dahi çeşitli asayiş olaylarına karışıyor ve savaş koşullarında Osmanlı ordusunu meşgul ediyorlardı. Nitekim 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerinin kapatılması ve 27 Mayıs 1915'te komiteci Ermeni ve ailelerinin Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerine sevk edilmesi kararı ile orduda bulunan bir kısım Ermeni asker de VI. Ordu bölgesine (Suriye) sevk edilmeye başlanmışlardı. Fakat IV. Ordu bölgesine sevk edilen Ermeni askerlerin bir kısmı, burada da İtilaf kuvvetlerine katılarak Doğu Lejyonunun teşkilinde yer almışlardı. Bu çalışmada Osmanlı ordusundan

* ORCID: 0000 0002 8524 8405
Dr., MSB ATASE Arşivi, Osmanlıca Uzmanı, guzincaykiran@gmail.com.

fırar eden Ermeni askerlerin önce Rus Kafkas Ordusunda Ermeni Gönüllü Birliklerine, sonrasında ise Doğu Lejyonuna katılma süreçleri ele alınmıştır. Böylece Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Osmanlı ordusunda Ermeni erkeklerin askere alındıktan sonra katledildiği iddialarının çürütülmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın ana kaynağını MSB ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile konuya dair literatürde yer alan çeşitli çalışmalar oluşturmaktadır. Bu kaynakların analizinde nitel ve nicel yöntem kullanılmış, çeşitli kaynaklar da karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Amele Taburları, Doğu (Kafkas) Cephesi, Ermeni Gönüllü Birlikleri, Doğu Lejyonu, Askerî Tarih.*

Abstract: *When the First World War started on July 28, 1914, the Ottoman Empire ordered mobilization on August 2, 1914 and started preparations. In this context, non-Muslims began to be conscripted together with the Muslims. Therefore, Armenians who had military obligations also fought in the Ottoman army during the First World War. With the beginning of the war, some of them deserting with their weapons to the Armenian Volunteer Units formed in the Russian army. Some of them formed bandit gangs/bands and joined rebellions in many parts of Anatolia. Under those circumstances, the Ottoman Government transferred the Armenian soldiers to unarmed units called the Labor Battalions. But even in the Labor Battalions, they were getting involved in various public order events and keeping the Ottoman army busy during war conditions. With the decisions of the closure of the Armenian committees on April 24, 1915, and the relocation of the committee members and their families to the southern provinces of the Ottoman Empire on May 27, 1915, some Armenian soldiers in the army also began to be sent to the VI. army area (Syria). However, some of the Armenian soldiers who were sent to the IV. Army region also joined the Allied Forces and took part in the formation of the Eastern Legion. In this study, the process of the Armenian soldiers, who deserted from the Ottoman army, joining the Armenian Volunteer Units in the Russian Caucasian Army and then the Eastern Legion was discussed. Thus, it is aimed to refute the allegations that Armenian men in the Ottoman army, which are included in the Armenian genocide allegations, were murdered after they were enlisted. The main sources of the study are the MSB ATASE ((National Defense Department's Military History and Strategic Study) Archive, the Presidential Ottoman Archive documents and various studies in the literature on the subject. Qualitative and quantitative methods were used in the analysis of these sources, various sources were also analyzed comparatively.*

Keywords: *World War I, Labor Battalions, Eastern (Caucasian) Front, Armenian Volunteer Squads, Eastern Legion, Military History.*

GİRİŞ

28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman¹ Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'de seferberliğini ilan etmiş ve akabinde seferberlik hazırlıklarına başlamıştı.² Seferberliğin ilanıyla birlikte Osmanlı gayrimüslimleri de askere alınmışlardı. Zira 7 Ağustos 1909'da gayrimüslimlerden askerlik bedeli olarak alınan vergi kaldırılmış ve askerlik çağına gelmiş olanların kura ile askere alınacağı hakkında bir kanun çıkarılmıştı.³ 12 Mayıs 1914'te de Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ile askerlik işlemleri yeniden düzenlenmişti.⁴ Buna göre askere alınacaklar;

- Silahlı olarak askerî hizmete kabiliyetli olanlar,
- Silahsız olarak bu hizmeti ifa edebilecek olanlar,
- Askerlikleri bir sonraki seneye ertelenenler,
- Bedenen askerî vazifeyi ifa edemeyecek olanlar şeklinde dört gruba ayrılmışlardı.⁵

Bu grup içerisinde gayrimüslimler (Rum, Ermeni, Yahudi vs.) de silahlı ve silahsız olarak askerî sınıflara ayrılmışlardı; özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları gayrimüslimlerden teşkil edilmişti.⁶ Fakat bu taburlarda Müslüman unsurlar da bulunmaktaydı. Örneğin Halep Menzil Müfettişliğinde 1.872, İzmir'de IV. Kolorduya bağlı Amele Taburlarında 2.672 Müslüman asker bulunmaktaydı.⁷ Bunlar daha çok *silahlı* hizmet için yaşça büyük ve fiziksel olarak da yeterli görülmeyenlerden oluşmaktaydı. Ayrıca bu taburlarda hapishanelerden salıverilen Müslüman mahkûmlar ve savaş esirleri⁸ de

1 Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, çev. Ö. Uğurlu (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004): 224.

2 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* III, Kısım VI, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971): 289-291.

3 Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826- 1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011): 112.

4 Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler* (Ankara: ATAM Yayınları, 2015): 475-476.

5 Osman Köksal, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkat (29 Nisan 1330) Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987): 27.

6 Zekeriya Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994): 30; Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015): 140.

7 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 48-50.

8 Mevlüt Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15, sayı 30 (2019): 387.

bulunmaktaydı.⁹ Kadınlardan oluşturulan Amele Taburları da vardı.¹⁰ Amele Taburlarının başlangıçta 1.200 kişilik olarak teşkil edilmesi planlanmıştı.¹¹ Fakat savaş koşullarına bağlı olarak bu sayı değişiklik göstermekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburlarının toplam sayısı 126 idi. Bunlardan 75'i ordu kumandanlıklarının menzil görevlerini üstlenmişlerdi. Buna göre Amele Taburları, Karargâh-ı Umumî III. Şimendifer Şubesi¹² ve Ordu kumandanlıklarına bağlı Menzil Müfettişliği ile Askerî Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Kumandanlığı ve vilayetlere¹³ bağlı olarak görevlerini yerine getirmişlerdi.¹⁴ Taburlarda bulunan askerlerin görev aldıkları yerler; imalathane, sanayi takımları, erzak ambarları, kömürcü müfrezesi, bina ve [yol] inşaatı müfrezesi, nakliye depo taburları ve hastaneler idi.¹⁵ Ayrıca Amele Taburlarında bulunan askerler; ziraat işleri, ağaç kesimi¹⁶, çekirgelerin yok edilmesi¹⁷ ve hasat işlerinde de kullanılmışlardı. Örneğin Eskişehir Amele Taburu, hasat için Afyonkarahisar'a sevk edilmişti.¹⁸

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler ve bunların Amele Taburlarına kaydırılma süreçleri ile bu askerlerin Rus Kafkas ordusunda¹⁹ teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birlikleri, Rusların Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra ise güneyde Suriye-Filistin Cephesi'nde İtilaf kuvvetleri ve Mısır'da teşkil edilen Doğu Lejyonu'na katılma süreçleri ele alınmıştır. Böylece Anadolu'yu işgal eden İtilaf kuvvetlerine yardım eden Ermenilerin, işgal sürecindeki faaliyetleri yanında Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Ermeni erkeklerin Osmanlı ordusuna alındıktan sonra katledildiği iddialarına²⁰ cevap aranmıştır. Çalışmada MSB ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne ait belgeler ile

9 Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 142.

10 Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları* (İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2007): 123.

11 Süleyman Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında," *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Özel Sayısı IV*, sayı 60 (2014): 4.

12 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 34-35.

13 Örneğin, Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayeti ile Canik sancağına bağlı Amele Taburları vardı. (Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*), 73-74.

14 Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," 382-383.

15 ATASE, BDH-1329-1-85.

16 Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," 384.

17 BOA, DH-İ-UM-EK-16-21.

18 ATASE, BDH-1329-806-1-26

19 Rus Kafkas ordusu ifadesi, çalışmanın bu kısmından sonra Rus ordusu olarak ifade edilecektir.

20 U., Պողոսյան, Ա., Մարյան, Խ., Ստեփանյան, և Է. Հովհաննիսյան, *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*, (Երեվան: Արվեստի Անվան Հայկական Պետական, 2009): 228.

literatürde yer alan çeşitli çalışmalar kullanılmış olup bu belge ve bilgiler; nitel, nicel ve karşılaştırmalı yöntemlerle incelenmiş ve çalışma ortaya konulmuştur.

1- Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler

Osmanlı ordusunda [askerî mükellefiyeti olan] Ermenilerin birçoğu Amele Taburlarında görev almışlardı. Fakat bu, Ermenilerin tümünün silah altına alınabildiği anlamına gelmemektedir. Zira Van Valisi Hasan Tahsin (Uzer) Bey'in raporuna göre Ermeniler, askere gitmemek için çeşitli usulsüzlüklere başvuruyorlardı.²¹ Bu usulsüzlüklerden ilki, öğretmenlerin askerlikten muaf tutulması durumunu fırsat bilerek sanayi ve ticaretle uğraşan Ermenilerin kendilerini öğretmen olarak kaydettirmeleriydi. Zira askerlikten muaf olanların listeleri, Ermeni ruhani reisleri tarafından tanzim edilmekteydi. İkicisi ise yaş tespiti sırasında köy muhtarı, 20 yaşında bulunan bir delikanlıyı şahitlerle 35 yaşında gösteriyor ve bunların redif ve ihtiyat sınıfına dâhil edilmesini sağlıyordu. Son olarak da Rusya, Amerika ve diğer ülkelerde ticaret için bulunan baba ve kardeşlerin muayenelerini ortadan kaldırmak için ikametinin bulunmadığı, yaşadığıyla ilgili herhangi bir bilginin olmadığı şeklinde muhtarların beyanda bulunmasıydı.²² Rapora göre Ermeniler, Osmanlı ordusunda askerlik yapmamak için her yolu deniyorlardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusuna katılmak için *binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi almış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz Ermenilerin, Ermeni örgütlenme bürolarına akın ettikleri*²³ dikkate alınırsa Ermenilerin bu isteksizliğinin sadece Osmanlı ordusu için olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı ordusundaki Amele Taburlarında bulunan Ermenilerin toplam sayısı tam olarak henüz tespit edilmiş değildir. Çünkü bazı belgelerde etnik bir sayımdan ziyade toplam amele miktarı verilmiştir. Ayrıca bazı birlikler, düzenli olarak amele mevcudunu Karargâh-ı Umumîyeye bildirememişlerdir. Elde edilen son mevcut bilgilere göre Amele Taburlarındaki Ermeni asker sayısı şöyledir: 23 Temmuz 1915 tarihinde Sivas vilayetinde 2.535, I. Orduda 6.973, Halep Menzil Müfettişliğinde 664, IV. Kolorduda 5.842, III. Kolorduda 165, V. Kolorduda 825, V. Orduda 1.062, Bandırma-Biga Menzil Hattında ise 85, toplamda 18.151 Ermeni asker bulunmaktaydı.²⁴ Anadolu Şimendifer Hattında

21 BOA, DH-SN-THR-35-48-7.

22 BOA, DH-SN-THR-35-48-6; Güzin Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)* (Ankara: Hece Yayınları, 2021): 120.

23 Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007): 61, 64.

24 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 48-61.

ise 35.000 Ermeni vardı (1915).²⁵ Neticede Amele Taburlarında toplamda 53.151 Ermeni asker bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere Amele Taburlarında bulunan Ermeni askerlerin miktarı hakkında yaklaşık bir sayı bulunmaktadır. Fakat *silahlı* birliklerde görev alan Ermeni askerler hakkında henüz bir sayı tespit edilmiş değildir. Ermeni kaynaklarında ise Osmanlı ordusundaki Ermeni asker sayısı 300.000²⁶, 60.000²⁷ ve 50.000²⁸ gibi çeşitli sayılarla ifade edilmektedir. Fakat bu askerlerin ne kadarının Amele Taburlarında ne kadarının *silahlı* birliklerde görev aldıkları belirtilmemiştir.

a. Osmanlı Ordusundan Ermeni Askerlerin Fırarları ve Alınan Tedbirler

1 Kasım 1914'te Rus ordusunun Erzurum vilayetinin çeşitli bölgelerinden Osmanlı topraklarına taarruzuyla birlikte Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girmiş oldu.²⁹ Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunda silahlı ve silahsız birliklerde bulunan Ermenilerin bir kısmı da Rusya'ya firar etmeye başlamışlardı. Zira Osmanlı seferberliğiyle birlikte Erzurum'da yapılan VIII. Taşnak Kongresi'nde Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılması kararı alınmıştı.³⁰ Çünkü 17 Eylül 1914'te Rus Çar II. Nikolay Ermenilere yönelik bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride Rus Çarı, Ermenilere özgürlükten bahsediyor ve bunun karşılığı olarak da Ermenileri, Rus ordusuna katılmaya davet ediyordu:

“Rus halkı kendisinin şanlı Ermeni evlatlarını gururla anıyor. Lazarevler, Melikovlar ve diğerleri anavatanın onuru için kardeşlerinin yanında savaştılar. Asırlık sadakatiniz benim için sizin ordularımızın başarısına ve hakkaniyetine tüm kalbiyle inanarak bu önemli dönemde görevinizi yerine getirmeyi beklediğinizin simgesidir. Ey Ermeniler! Çar'ın asası altında kan kardeşlerinizle birleşip sonunda özgürlük ve adaletin tadını çıkaracaksınız.”³¹

25 ATASE, BDH-1329-1-28; Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, 123.

26 U., Պողոսյան, Ա., Սարյան, Խ. Ստեփանյան, և Է. Հովհաննիսյան, *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*, 228.

27 “Armenian Genocide,” *Genocide Museum*, Erişim Tarihi: 06.02.2021. http://www.genocide-museum.am/trk/armenian_genocide.php.

28 Ջ. Կիրակոսյան, *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արևելատահայությունը [Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri]*, (Երեվան: Հայաստան, 1967): 262.

29 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993): 101.

30 ATASE, BDH-2811-26-28 (18 Eylül 1914); *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 81 (Aralık 1982): 6; Kemal Çiçek, “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı,” *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014): 69.

31 Cemil Hasanlı, “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916),” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 50, (2015): 152.

Ayrıca bu bildiriye ek olarak Rus ordusu tarafından Ermeni birliklerine hitaben *Rusya topraklarının egemen önderi Ermeni halkına, altı Ermeni ili ve onlarla kesintisiz bağlantısı bulunan Kilikya³² ile beraber, Büyük Rusya'nın güçlü himayesi altında bağımsız bir Ermenistan devleti kurmayı güvence altına alıyor* şeklinde bir bildiri yayınlanmıştı.³³ Bu bildiri zamanla Ermeniler için bir slogan haline gelmişti.³⁴ Nitekim Osmanlı topraklarında bir Ermeni devleti kurulmasını hayal eden Ermeniler, Rusya'nın çağrısına kayıtsız kalmamışlar ve Rus ordusuna firara başlamışlardı. Hatta bazı Ermeniler, Osmanlı ordusuna teslim olup silahlarını aldıktan sonra firar etmişlerdi.³⁵ Örneğin Bayburt Nokta Kumandanlığında Veteriner Kirkor Efendi, kumandanlığa bağlı birliklerin Ermeni çeteleriyle meydana gelen bir müsademedede firar etmişti.³⁶ Aynı şekilde Doğu Cephesi'nde Ermeni Başçavuş Aram Aramyants, Erzurumlu Astsubay Vartan Funanigyan ve Mihran Pogosyan, Bursalı Mıkırđıç Ahoranyan, Karekin Simonyan ve Krikor Osmanlı birliklerinden firar ederek Rus ordusuna katılmışlardı.³⁷ Bu firarların birçoğu, III.Osmanlı ordusuna bağlı birliklerde askerlik görevini yerine getiren Ermeni askerlerin yardımıyla yapılmaktaydı. Örneğin, Bayezid/Muson Hudut Taburunda görevli Sıhhiye Onbaşı Vasil, taburundan firar edip Kurum(?) köyünde toplanan Ermeni firarilere önceden haber vererek kaçmalarını sağlamış ve bundan dolayı tutuklanarak Divan-ı Harp'e sevk edilmişti.³⁸ Firar eden Ermeni askerler, doğrudan Rus ordusuna katıldıkları gibi Rusların desteğiyle teşkil edilen Ermeni çetelerine katıldıkları da oluyordu. Örneğin birçoğu asker firarisi olan Osmanlı vatandaşı Ermeniler, Kağızman'da toplanmış ve bunlar Ruslar tarafından silahlandırılmış bir çete kurmuşlardı. Bunların sayısı, yaklaşık 8.000'i bulmaktaydı.³⁹ Yine aynı şekilde Iğdır'da Suren adında bir Ermeni tarafından kurulan çeteye birçok Ermeni firarisi katılmış ve bu firarilerden bazıları da firar edenlere kılavuzluk görevini üstlenmişti.⁴⁰ Bu çetelerin kılavuzluk görevi yanında gasp, yağma ve cinayet

32 Kilikya; Çukurova ve çevresi.

33 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)," 153. Bildiride bulunan Kilikya ifadesi, Rusların Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Akdeniz'e inme planlarını kanıtlamakta olup bu plan dâhilinde Ermenilerin Çukurova bölgesindeki toprak talepleri karşısında Rusların Ermenileri kullanmalarında bilinçli bir tercih yaptıkları anlaşılmaktadır.

34 Սամվել Պողոսյան և Գեևյա Ղուբայան, "Հայկական Պետականության Վերականգնման Խնդիրը Եվ Կամավորական Շարժումը Առաջին Աշխարհամարտի Տարիներին [Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenistan'ın Restorasyonu ve Gönüllü Hareketi Sorunu]," *Մերնայ Մաշտոց համալսարանի «Լրատու»*, 1 (2020): 58.

35 Nejla Günay, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği," *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 8, Sayı 16 (2015): 80.

36 ATASE, BDH-2820-69-1-20.

37 Natalia Chernichenkina, *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015) :146.

38 ATASE, BDH-2811-26-28-3.

39 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 31, Sayı 81, (Aralık 1982): 45.

40 ATASE, BDH-2820-69-1-12.

işledikleri de oluyordu. Örneğin Sivas'tan firar eden Üsteğmen Mesrop, Ermeni firarilerle birlikte çete kurmuş, Niksar ve Ünye havalisinde faaliyet gösterdikten sonra Zara ve Suşehri'ne geçerek cinayet işlemeye başlamıştı.⁴¹ Aynı şekilde 26 Şubat 1915'te Muş'ta Arak Manastırı'nda asker firarisi araması yapmak isteyen Jandarma Teğmen Ahmet Efendi, dört askeriyle birlikte manastırdan açılan ateş sonucu şehit edilmişti.⁴² Yine Muş'un Sironik (Kırköy) köyünde 40-50 silahlı Ermeni asker kaçağı ile Osmanlı birlikleri arasında müsademeler olmuş ve dokuz Ermeni öldürülmüştü.⁴³

Ermeni askerlerin firarları karşısında Osmanlı Hükümeti, çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştı. Buna göre hudut taburlarından Ermeni askerlerin çekilmesine ve bunların yerine Müslüman askerlerin görevlendirilmesine karar verilmişti. Ayrıca bunların silahlarıyla birlikte firar etmelerinden dolayı merkez karargâhlardan uzak birliklerde *gayri muharip* olarak istihdam edilmelerine özen gösterilmişti.⁴⁴ 1915 yılı başlarında da Ermeni isyanlarının başlamasıyla birlikte Enver Paşa, kati surette Ermeni askerlerin karargâhlarda istihdam edilmesini yasaklamıştı.⁴⁵ Ayrıca Osmanlı Hükümeti, firar niyetinde olanlara ibret olsun diye firar edenlerin mallarının *müsadere edilmesine* ve *emlaklarının yakılması* suretiyle cezalandırılmasına karar vermişti.⁴⁶ Sonuç olarak Ermeni askerlerin silahlarıyla birlikte firar etmeleri, düşman ordularına katılmaları, devlet aleyhine casusluk yapmaları⁴⁷ ve çetelere katılarak Müslüman köylerini basmalarından⁴⁸ dolayı silahsız birliklere kaydırılmaları *işlemi* hızlandırılmıştı.⁴⁹ Fakat bu durumu fırsat bilip Rusya'dan gelen Osmanlı vatandaşı Ermeniler, Osmanlı topraklarında çete kurmak amacıyla özellikle Amele Taburlarına kayıt olmaya başlamışlardı.⁵⁰ Bu duruma karşı Harbiye Nazırı Enver Paşa, III. Ordu Kumandanlığına şu şifreyi göndermişti:

“Amele Taburlarında bulunan Ermeni ve Rumlardan bazılarının firar ederek ötede beride çeteler halinde dolaşmakta ve jandarmalara karşı silah kullandıkları ile Rum ve Ermeni mahallerinde bulunanlarla temas

41 ATASE, BDH-2904-429-1-74.

42 ATASE, BDH-4-23A-7(4 Mart 1915); *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 72.

43 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 68.

44 ATASE, BDH-2811-26-33.

45 ATASE, BDH-69-2-22(23).

46 ATASE, BDH-2828-100-20-5.

47 ATASE, BDH-2811-26-28-5.

48 *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliamın Belgeleri 1914-1919* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001): 86; *Ermeni Partilerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri* (Ankara: ATASE Yayınları, 2003): 170.

49 Beyoğlu, “Ermeniler Amele Taburlarında,” 5.

50 ATASE, BDH-2825-90-25-2.

ederek bazı siyasi maksatlara alet oldukları anlaşılmıştır. Buna karşı kolordulara mensup kıtalar ile seyyar jandarmaların bunların takip ve tenkil edilmesine memur edilmesini ve ayrıca Müslim ve gayrimüslim kim olursa olsun firar edenleri, hükümet-i mahalliyeye teslim ederse bir liradan aşağı olmamak üzere nakdi mükâfatta bulunulacağı (9 Mayıs 1915)⁵¹”.

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti, Amele Taburlarındaki Ermeni ve Rum askerlerin firarını siyasi maksada bağlıyor, bunları *takip* ve *tenkil* ile engellemeye çalışıyordu. Fakat bu durumun kati surette önünün alınması için Osmanlı Hükümeti tarafından Ermeni askerlerin Anadolu’dan uzaklaştırılmasına karar verilecekti.

b. Ermeni Askerlerin IV. Ordu Bölgesine (Suriye) Sevki

1915’te Ermeniler Anadolu’nun birçok bölgesinde isyan durumundaydı. Bu isyanları önlemek için Osmanlı Hükümeti tarafından 24 Nisan 1915’te Ermeni komiteleri kapatılmış ve üyeleri de tutuklamıştı. Ayrıca hükümet, 27 Mayıs 1915’te komiteci ve komitelere yardım ve yataklık eden Ermenilerin aileleriyle birlikte Osmanlı Devleti’nin güney vilayetlerine gönderilmesine dair bir kanun çıkarmıştı. Bu kanun, Ermeni askerlerin ailelerini de kapsamaktaydı. Kanun kapsamında çeşitli olayların çıkabileceğini öngören Harbiye Nezareti, Amele Taburlarındaki askerlerin *aşayış-i mahalliyeyi ihlal etmemesi* için kumandanlıklara ve vilayetlere (V. Ordu, V. Kolordu, Ankara, Bursa vilayetleri, Balıkesir Mutasarrıflığı) acil olarak tedbir alınmasını emretmişti.⁵² Aynı zamanda Ermeni askerlere karşı temkinli olunarak komitelerle irtibatı ve iltisakı olanlar ile Amele Taburlarında kumandan olarak görev yapan Ermeniler takip edilmeye başlanmıştı. Buna göre II. Çorlu Amele Taburu IV. Bölüğünde Bursalı Hacı Stepanoğlu Vartan, Karabet⁵³ ve Onnik tutuklanmış⁵⁴ ve Divan-ı Örfi sevk edilmek üzere İstanbul’a gönderilmişti.⁵⁵ Konya’da vilayet emrinde bulunan I. ve II. Amele Taburu kumandanı Agop adında iki Ermeni, Sivas vilayeti emrinde IV. Amele Taburunda ise kondüktör olarak bölük kumandanı bir Ermeni vardı.⁵⁶ Özellikle bu kondüktörler, Amele Taburlarından firar eden

51 Enver Paşa’nın III. Ordu K. lığına yazdığı 9 Mayıs 1915 tarihli telgrafi, ATASE, BDH-2828-100-20 (9 Mayıs 1915).

52 ATASE, BDH-1329-806-1-14 (18 Temmuz 1915).

53 ATASE, BDH-1329-806-1-7 (4 Temmuz 1915).

54 ATASE, BDH-329-806-1-6 (2 Ağustos 1915).

55 ATASE, BDH-329-806-1-10 (3 Ağustos 1915).

56 ATASE, BDH-1329-806-1-17 (8 Ağustos 1915).

Ermenilerin trenlere binmelerinde ve kolaylıkla yolculuk yapmalarını ve komitelerce planlanan yerlere ulaşmalarını sağlıyorlardı.⁵⁷

Harita 1: 1915'te Ermeni İhtilalcilerin Silahlı Faaliyet Gösterdikleri Bölgeler⁵⁸

Sonuç olarak Ermeni askerlerin siyasi emellere alet olmasından *şayan-ı emniyet takımından sayılmamış*, bunların dâhile sevk edilmesine karar verilmiş⁵⁹ ve bu kapsamda IV. Ordu bölgesi (Suriye) daha *güvenli* görülmüştü.⁶⁰ Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuzey ve doğu bölgesine kadar ilerlemiş olan Rus ordusu Van'ı işgal etmiş, yönünü Erzurum ve Bitlis'e çevirmişti. Bu esnada Harbiye Nezareti, Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak Ermeni askerlerin firarlarını ve çete faaliyetlerinin önünü almak için Ermeni asker ailelerinin sevk kanunu kapsamında çıkarılmasına dair bir karar almıştı.⁶¹ 19 Ağustos 1915'te alınan karara göre; *tebdil-i mekân [sevk]*

57 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 117.

58 Յ. Մանճիկեան (Խարազիք), Յուշամատեն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան, Երեք Հատորով, 1890-1990 [Ermeni Devrimci Daşnaksutyun Hatırası Albüm-Atlas, Üçüncü Cilt, 1890-1990], Գոյամարտ 1914-1925, Բ. Հատոր, (Լուս Անճելրս Քալիֆորնիա: Հրատարակութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի Կեդրոնական Կոմիտէի, 2001), 65.

59 ATASE, BDH-1329-806-1 (4 Temmuz 1915).

60 ATASE, BDH-1329-806-1-8 (1 Ağustos 1915).

61 Güzin Çaykiran, "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükümetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 63 (2019): 121.

*ettirilecek Ermenilerden velisi asker veya memur aileleri olanlar buldukları mahallerde [yerlerde] kalacaklardır.*⁶² Kararın kapsamı yalnızca Ermeni askerler, Ermeni memurlar, Ermeni subay ve sağlık sınıfına mensup Ermeni subaylar ile bunların aileleriyle sınırlıydı.⁶³ Dolayısıyla Amele Taburlarında bulunan Ermeni askerlerin *tümü*, IV. Ordu bölgesine sevk *edilmemişti*. Buna göre imalathane, sanayi takımı, yol ve bina inşaatında görev alan Ermeni askerler [ve bunların aileleri] sevkten muaf tutulmuştu.⁶⁴ Örneğin Tekirdağ'daki Şimal-i Garbî Kumandanlığına bağlı Amele Taburunda 1.200 Ermeni asker vardı. Bunlardan 1.026 Ermeni asker, IV. Ordu'ya sevk edilmişti.⁶⁵ Kumandanlıkta ise 174 Ermeni asker kalmıştı.⁶⁶ Nitekim Başkumandanlık Vekaleti, I. Ordu ile I., III. ve V. Kolordu Vekaleti ve IV. Kolordu ile Adapazarı-Akçeşehir Hattı, Bandırma-Biga Hattı'nda bulunan bir kısım Ermeni askerinin IV. Ordu bölgesine sevk edilmesine karar vermişti. Bunlar, 50-60 veya 100 kişilik kâfîlerle halinde Pozantı'ya gönderilecek⁶⁷ ve sevk sırasında sorumlu birlikler, sevk defteri tanzim edecekti. Ayrıca Başkumandan Vekili Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan bu durumun Ermeni askerler arasında *bir kargaşaya meydan vermemesi için* gereken tedbiri almasını istemişti.⁶⁸ 4 Eylül 1915 tarihi itibarıyla IV. Ordu bölgesine yaklaşık 10.000 Ermeni asker sevk edilecekti. Buna göre Cemal Paşa, ordu bölgesine gönderilecek Ermeni askerler için bazı isteklerde bulunmuştu. Bunlar arasında zayıf olanların gönderilmemesi ile yeni gönderilecek askerler için kazma, kürek, çekiç, elbise ve ayakkabılarıyla beraber sevk edilmesi vardı. Ayrıca gönderilen Ermeni askerlerden oluşturulacak yeni askerî teşkilat için zabıt, posta başı ve kondüktör talebinde de bulunmuştu.⁶⁹

Ermeni askerlerin sevki kapsamında I. Ordu bölgesinden ilk olarak 200 Ermeni asker ve 30 muhafız, 2 Eylül'de 100 Ermeni asker ve 30 muhafız, 3 Eylül'de

62 ATASE, BDH-2288-14-4-1 (Belgenin devamı şöyledir: Eğer bunlar kaldıkları kasaba ve köylerde beş haneye yaklaşan surette bulunurlar ise fazlası önce nefer ailelerinden itibaren tabi oldukları kaza ve sancaklar dâhilinde arzu ettikleri İslam köylerine fakat aynı kesafeti (yoğunluğu) geçmemek ve %5 nispeti yalnız 100 adedi dâhilinde mukayyet (sınırlı) olmak şartıyla tevzi olunacaklardır. Bu halde 20 haneli İslam köyünde ancak bir hane Ermeni bulunabilir. Bu yüzden fazla haneli kasaba ve köylerde 5 haneden fazla bulunamaz. Dâhiliye Nezareti'nden vilayetlere de bu yolda tamim edilmiştir. Asker ailelerinin listeleri ivedilikle tertip ettirilerek mahalli memurini mülkiyeye tevdi olunmalıdır. Karargâhı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi, (16/19 Ağustos 1915).

63 BOA, DH-ŞFR-55-A-160-1-1.

64 ATASE, BDH-1329-1-86.

65 ATASE, BDH-1329-806-1-65.

66 ATASE, BDH-1329-806-1-85.

67 ATASE, BDH-1329-806-1-29.

68 ATASE, BDH-1329-806-1-30.

69 ATASE, BDH-1329-806-1-68.

200 Ermeni asker ve 20 muhafız, 4 Eylül’de 200 Ermeni asker ve 20 muhafızla birlikte toplamda 700 Ermeni asker trenlerle IV. Ordu bölgesine sevk edilmek üzere Pozantı’ya sevk edilmişti.⁷⁰ Bunlarla birlikte I. Telgraf Depo Bölük kumandanı Asteğmen Ovsep ve Asteğmen adayı Levon’da IV. Ordu bölgesine gönderilmişti.⁷¹ Nitekim 16 Eylül-29 Ekim 1915 tarihleri arasında İstanbul/Kâğıthane’den çeşitli Amele Taburlarına 3.024 Ermeni sevk olunmuştu. Bunlardan I. Makriköy (Bakırköy) Amele Taburundan 1.566, III. Makriköy Amele Taburundan 351, I. Bolu Amele Taburundan 498, I. Çorlu Amele Taburundan 385, II. Çorlu Amele Taburundan 204 ve II Numaralı Hayvan Hastanesinden 20 Ermeni asker sevk edilmişti.⁷²

Birlikler/Hatlar	Ermeni Asker Sayısı
I. Ordu	4.068
V. Ordu	1.949
İzmir ve Havalisi Kumandanlığı	1.464 ⁷³
I. Kolordu	1.269
III. Kolordu	48
V. Kolordu	142
Adapazarı-Ereğli Hattı	1.425
Bandırma-Biga Hattı	643
Bandırma İhraç Kumandanlığı	200 ⁷⁴
Halep Menzil Müfettişliği	2.020
III. Ordu	4.787 ⁷⁵
I. Ordu (Levazım emrinde olanlar)	1.161
Toplam	19.176

Tablo-1 Amele Taburlarındaki Ermeni asker sayısı⁷⁶

70 ATASE, BDH-1329-806-1-70.

71 ATASE-BDH-1329-1-108.

72 ATASE, BDH-2540-58-9 (2 Kasım 1915); Kağıthane’den sevk edilen Ermeni askerlerin künyeleri ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonunda 2540 numaralı klasörün 58 numaralı dosyanın 9 numaralı belgenin 10(11-113) eklerinde yer almaktadır. (ATASE, BDH-2540-58-9-10(11-113).

73 25 Ekim 1915’te kumandanlıkta 137 Ermeni kalmıştı. (ATASE, BDH-1329-1-155).

74 Birliğe ait 30 Ekim 1915 tarihli evrakta 357 Ermeni askerin IV. Ordu’ya sevk edileceği bildirilmektedir. ATASE, BDH-1329-1-150.

75 26 Ekim 1915’te III. Ordu’da 3,230 Ermeni kalmıştı. (ATASE, BDH-1329-1-156).

76 Belgenin tarihi mevcut değildir. Kendinden önceki belgede temin edilememiştir. Fakat sonra gelen belgenin tarihi 15 Ekim 1915 tarihlidir. Dolayısıyla belgenin tarihinin Eylül-Ekim ayına ait olması muhtemel olup birliklerdeki Ermenilerin sayısını bildirir cetvel olabileceği değerlendirilmektedir. (ATASE, BDH-1329-1-128).

Ermeni askerlerin sevk edilmesiyle birlikte Amele Taburlarında hizmet boşluğu ortaya çıkmaya başlamıştı. Örneğin Bandırma-Biga Menzil Hattı Kumandanı Binbaşı İrfan Bey, Başkumandanlık Vekâletinden sevk edilen Ermeni askerlerin yerine menzil hizmetinin devamı için kumandanlığa acilen 300 asker tertip edilmesini talep etmişti.⁷⁷ Bunun üzerine Bandırma-Biga Menzil hattına başlangıçta 250 kadar asker sevk edilebilmişti.⁷⁸ Aynı şekilde Tekirdağ'da bulunan Ermeni askerlerin sevkiyle beraber askerî hizmette aksaklıkların yaşanacağı Başkumandanlık Vekâletine bildirilmişti.⁷⁹ 24 Eylül 1915 itibariyle I. Ordu Menzil Müfettişliğinden sevk edilen Ermeni askerinin sayısı 2.449 idi.⁸⁰ Buca'da bulunan IV. Kolordu Kumandanı, mıntıkasında bulunan Amele Taburlarında Ermeni askerinin az olması dolayısıyla Rum olan askerlere karşı bunların bir denge unsuru oluşturduğunu ve bunların sevk *edilmemesini* istemişti. Ayrıca mıntıkada bulunan Ermeni askerlerin Ermeni faaliyetleriyle alakalarının olmadığı da bildirilmekteydi.⁸¹ Buradan da anlaşılmalıdır ki IV. Ordu bölgesine sevk edilen Ermeni askerler, Anadolu'nun birçok yerinde isyan etmiş *komiteci Ermenilerle* bir şekilde irtibatı olanlardı.

2 Ekim 1915 yılı itibariyle Tekirdağ'da III. Kolordu Kumandanlığı mıntıkasında 1.210 Ermeni asker, IV. Kolordu emrine verilmişti.⁸² Bunlardan İzmir ve havalisinden Pozantı'ya 114 Ermeni asker sevk edilmişti.⁸³ Bandırma-Biga Menzil Hattı'na bağlı Amele Taburu I. Bölüğünden Afyonkarahisar'a ise 373 Ermeni sevk edilmişti.⁸⁴ 10 Kasım 1915 itibariyle Bandırma İhraç Kumandanlığından 357 Ermeni askerinin tamamı gönderilmişti.⁸⁵ III. Ordu bölgesinde ise 3.230 Ermeni asker bulunmaktaydı. Bunlardan sadece Erzurum'da bulunan Amele Taburundaki Ermeni askerler sevk edilmiş Sivas'ta bulunanlar ise yol inşaatı tamamlandıktan sonra IV. Ordu bölgesine gönderilmişti.⁸⁶

Sonuç olarak mevcut belgelerden anlaşıldığına göre IV. Ordu bölgesine 10.000 Ermeni askerinin sevk edilmesi planlanmıştı.⁸⁷ Fakat bunların tam olarak ne kadarının sevk edildiği henüz tespit edilmiş değildir. Amele Taburlarında

77 ATASE, BDH-1329-806-1-81.

78 ATASE, BDH-1329-1-91.

79 ATASE, BDH-1329-806-1-84.

80 ATASE, BDH-1329-1-96.

81 ATASE, BDH-1329-1-105.

82 ATASE, BDH-1329-1-112.

83 ATASE, BDH-1329-1-132(133-135).

84 ATASE, BDH-1329-1-135(136-146).

85 ATASE, BDH-1329-1-151.

86 ATASE, BDH-1329-1-156.

87 ATASE, BDH-1329-806-1-68.

bulunan Ermeni askerilerin tamamı sevk *edilmemiş*, Osmanlı Devleti'ne karşı komite faaliyetleri yürüten veya çetelere katılarak asayiş bozanlar sevk edilmişti. Ayrıca arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Ermeni askerlerin sevk-i, Temmuz 1915'te başlamış ve 1916 yılının başına kadar devam etmişti. Bunlar aynı şekilde IV. Ordu bölgesinde teşkil edilen Amele Taburlarında görev almışlardı. Örneğin Şam'a ulaşan 3.000 Ermeni askerden iki Amele Taburu teşkil edilmişti. 2.000 mevcutlu tabur, Rayak-Şam-Manitra(?) yol inşaatında çalışmak üzere görevlendirilmişti. 1.000 mevcutlu tabur ise, Mısır Şimendifer inşaatında çalışmıştı. Pozantı ile Halep arasında da 300 Ermeni asker vardı. Başlangıçta yeni gelen Ermeni askerlerden taburlar oluşturulmamış mevcut taburlara takviye yapılmıştı.⁸⁸ Yine belgelerden anlaşıldığına göre Ermeni askerlerin Anadolu'dan sevk edilmesi, askeri birliklerde hizmet boşluğu yatarmış ve birlik kumandanları buna karşı Harbiye Nezareti'nden çeşitli tedbirler alınmasını istemişlerdi.

2- Rus Ordusunda Ermeni Askerler: Ermeni Gönüllü Birlikleri (Haykakan Kamavorakan Drujinaneri)

Ermeni Gönüllü Birlikleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunun güçlendirilmesi, Osmanlı ordusunun ise zayıflatılması amacıyla teşkil edilmiş birliklerdi.⁸⁹ Ermeni Gönüllü Birliklerinde gönüllüler; Kafkasya Ermenileri, Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerler ve seferberlik çağrısına uymayıp Osmanlı topraklarından Rusya'ya firar edenler, yabancı ülkelerden gelen Ermenilerden oluşmaktaydı. Bunlar, Doğu Cephesi'nde bulunan Müslümanları tahrik ederek 1895 yılının intikamını almak üzere şenlik havası içinde Rusya'nın savaşa katılmasını kutlamışlardı.⁹⁰ Söz konusu firarlar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte daha da hızlanmıştı. Örneğin Erzurum'da bulunan Ermeni komitecileri, ailelerini Rusya'ya göç ettirmeye başlamışlardı.⁹¹ Yine Erzurum'un Narman kazasından iki Ermeni köyü tamamen Rus ordusuna iltihak etmişti.⁹² Giresun/Bulancak Ermenileri de Rus ordusuna iltihak etmek üzere Erzurum/Karakilise'de görülmüşler, firarilerin durdurulması için Elmalidere(Mollaosman) ve Haliyas/Haliyaz(?) yolu gözetim altına alınmıştı.⁹³ Bu şekilde Erzurum, Van ve Bitlis bölgesi ile

88 ATASE, BDH-1329-1-217(9 Aralık 1915); Nejla Günay, "Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeytun Ermenilerinin Tehciri," *Belleken* 73 (2009): 572.

89 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)", 178.

90 BOA, DH-ŞFR-44-43-1-1, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995): 70.

91 ATASE, BDH-2810-24-2 (18 Ağustos 1914).

92 ATASE, BDH-510-494-1990-23(30 Aralık 1914).

93 ATASE, BDH-2828-100-20-4 (24 Nisan 1915).

Osmanlı sınırına yakın İran sınırından Rusya'ya firar eden Ermenilerin sayısı 40.000'i bulmaktaydı.⁹⁴ Bunların yanı sıra yurt dışında bulunan Ermeniler de Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmak üzere harekete geçmişlerdi. Bu maksatla Bükreş'te yaklaşık 500-600 işçi ve amele takımından Osmanlı ve Rus vatandaşı Ermeni toplanmıştı. Bunlar, komiteci Erzurumlu Acid Dolabyan tarafından organize edilmekteydi. Ayrıca Cenevre'den Bükreş'e gelen Hınçaklı A. Hairti adında bir Ermeni, burada bir merkez tesis ederek Acid Dolabyan ile birlikte çalışmaya başlamıştı. Bunlar Bükreş, İbrail, Kalas ve Köstence'de bulunan Ermeni gençlerini Rusya'ya gitmek üzere teşvik ediyor ve Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmak üzere İnknavar Hayastan(Ermenistan Muhtariyeti) adlı bir gazete neşreliyorlardı.⁹⁵ Acid Dolabyan'ın çabaları sonucu, 24 Mart 1915'te 50 Ermeni gönüllüsü Kalas treniyle Bükreş'e gelmişti.⁹⁶ Ayrıca Kalas'tan 400, Bulgaristan'dan Romanya'ya 200 kadar Ermeni gönüllüsü Rusya'nın Reni Limanı'na gitmek üzere vapurlara bindirilmişti.⁹⁷ Dobruca/Sünne'de ise birçoğu Romanya⁹⁸ vatandaşı olmak üzere yaklaşık 100 kişi, komiteci Berberyan organizatörlüğünde toplanmıştı. Sünne'de bulunan Ermeniler, seferberlik ilan edilince seferberliğe icabet etmemiş ve ayrıca bedel-i nakdi de ödememişlerdi. Ermeni komiteleri için çalıştığı tespit edilen Kiğılı Karapet, Bitlisli Avedis, Manuk, kurukahveci Karapet, Erzincanlı İşhan Kirakos, Bitlisli Muşeg Markar, Bitlisli Markar, Boğos Asaduryan, Kiğılı Ovakim Artin adlı şahısların komiteler için para topladıkları tespit edilmişti. Toplanan bu paralar, Ermeni gönüllülerine 50 frank harçlık olarak dağıtılmıştı.⁹⁹ Rus ordusuna gönüllü toplamak amacıyla çeşitli meslek grubundan Ermeniler de vardı. Önceden İstanbul'da ikamet eden banker Martin Agopyan, Miratyan, Nerkaryan, mühendis Kompakyan, Rus koleji hocası ve Amerika yazarlarından Agopyan, 9 Mayıs 1916'da Osmanlı vatandaşı Vartanyan'ın evinde misafir olduktan sonra Ermenileri, Rus ordusuna gönüllü yazılmaya teşvik için Kalas ve İbrail yoluyla Köstence'ye oradan da Sünne'ye hareket etmişlerdi.¹⁰⁰ Söz konusu şahıslar kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda komiteci Miratyan ve Nerkaryan Rusların işgal ettiği yerlerde Müslümanlara *katliam* yapılmasını teklif ederken Martin Agopyan, Kompakyan ve Agopyan ise bilakis işgal edilen yerlerdeki Müslüman halka

94 Чիրակոսյան, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեւմտահայրէջքը, 258.

95 ATASE, BDH-310-1260-9 (14 Şubat 1916).

96 ATASE, BDH-310-1260-1.

97 ATASE, BDH-310-1260-3-3 (4 Ağustos 1916).

98 ATASE, BDH-520-2024-3-1 (3 Ocak 1915) Taşnaksutyun Partisi ve Hınçak Partisi'nin Romanya'da yürüttükleri faaliyetler için; Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, S. 38, (2015): 157-175.

99 ATASE, BDH-310-1260-3 (23 Temmuz 1915).

100 ATASE, BDH-359-1023-3-8 (4 Nisan 1916). Nurcan Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, (Ankara: Orion Yayınevi, 2007), 57.

dostça muamele yapılması ve bu suretle Ermenilerin medeni bir millet olduğunun cihan nazarında ispat edilmesini savunmuşlardı.¹⁰¹

Sonuç olarak Osmanlı topraklarından sivil, asker ve yurt dışında yaşayan çeşitli meslek gruplarından birçok Ermeni, komiteciler ve din adamları tarafından organize edilerek Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmak üzere yola çıkmışlardı.¹⁰² Bunlar, Doğu Cephesi'nde arazi yapısını çok iyi bildikleri için gönüllü birliklerde daha çok keşif eri, kılavuz ve öncü birlik olarak hizmet vermişlerdi.¹⁰³ Bu süreçte Tiflis, Ermeni gönüllülerin toplandığı önemli merkezlerden biri idi. Burada Taşnak ve Hınçak komiteleri tarafından Ulusal Büro kurulmuştu.¹⁰⁴ Ermeni Gönüllü Birliklerine katılan Ermenileri organize etmek üzere Hovhannes Tumanyan, Alseksandır Şirvanzade, ve Erivan Belediye Başkanı Simpat Haçatryan Rus Kafkas Cephesi'ne gitmişlerdi. Ayrıca bu birlikleri organize edenler arasında Osmanlı mebusları Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo)¹⁰⁵, Vahan Papazyan (Koms)¹⁰⁶, Hamparsum Boyacıyan (Murad)'da vardı.¹⁰⁷ Ermeni kaynaklarında Ermeni toplumunun ilk [askerî] gücü olarak görülen gönüllü birlikler¹⁰⁸, Kafkasya'da yaşayan Ermenilerle birlikte Tiflis'te Antranik Ozanyan¹⁰⁹ kumandası altında ilk olarak dört birlik şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Fakat zamanla bunların sayısı sekize çıkarıldı. I.Birlik Antranik Ozanyan, II. Birlik Dro (Drastamat Kanayan), III.Birlik Hamazasp Arvandztyan, IV.Birlik Keri (Arşak Kavafyan) Kumandası altındaydı. Sonrasında Vardan Mehrapyan kumandasında V.Birlik, Grigor Avşaryan kumandasında VI.Birlik ve Hovsep Arğutyanyan kumandasında

101 Bunların arasında Banker Martin Hagopyan Bükreş'te un işleriyle meşgul bulunan Ahmet Paşa'ya bir kart göndererek mezkûr kartta "Bükreş'te imrar ettiğimiz (geçirdiğimiz) tatlı hayatı ve hatıratı unutmayacağım bu akşam Köstence'den hareket ediyorum" notunu düşmüştü. (ATASE, BDH-359-1023-3-9).

102 Abdullah Lülecî, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)," *Akademik İncelemeler Dergisi* 9, Sayı 1 (2014): 256.

103 Gunter Lewy, *1915 Ermenilerine Ne Oldu?*, çev. C. Elitez, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012): 168.

104 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)", 162.

105 Ermeni komitecileri takma isimler kullanmıştır. Hatta üç takma isim kullanan Ermeni komitecilerine de rastlanmaktaydı. Bundan dolayı takibata alınan Ermeni komitecilerinin gerçek isimlerinin ortaya çıkarılması zorlaşıyordu. (*Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* 31, Sayı 81 (Aralık 1982): 496)

106 Ronald Grigor Suny, *Ancak Çölde Yaşayabilirler*, çev. E. Kılıç, (İstanbul: Aras Yayınları, 2016): 257.

107 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998): 597-599.

108 M. Hagopyan, *Türkiye Ermenistanı'nın Kaybı*, çev. S.F. Gökçaylı, Basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) 1967) 77.

109 Antranik Ozanyan; Şebinkarahisar'da doğdu. 1895 Sasun isyanını tertipleledi. 1906'da Bulgaristan'a gitti ve Balkan Savaşı sırasında Bulgar ordusuna katıldı ve birçok Müslümanı katletti. Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkasya'daki Ermeni Gönüllü Birliklerini teşkil etti. 2 Mart 1918'de de Rus general üniformasıyla Erzurum Merkez Kumandanlığı görevini Albay Morel'den devraldı. Burada yaptığı katliamlardan sonra Kafkasya'ya kaçtı. (Haluk Selvi, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan," *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*, C I, (Ankara: ATASE Yayınları, 2003): 459-473).

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)

VII.Birlik kurulmuştu. VIII.Ermeni birliği ise muharebelere katılmamıştı. Bu birlikler içerisinde Ermeni kadınlar da bulunmaktaydı. Toplamda Rus ordusu kumandasında *sekiz* Ermeni Gönüllü Birliği, Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştı.¹¹⁰ Birinci Dünya Savaşı başlarında gönüllü birliklerde toplamda 3.082 Ermeni bulunmaktaydı. Fakat bu durum Ermeni basınında büyük bir yankı uyandırmış ve sonrasında sadece tek bir birlikte 12.000 *Osmanlı vatandaşı* Ermeni toplanmıştı. 1915'te Van'ın işgalinden sonra ise birliklerdeki asker sayısı 50.000'e kadar çıkmıştı.¹¹¹ Osmanlı arşiv belgelerine göre ise bu sayı 60.000 idi.¹¹²

30 Mart 1916 yılında Rus ordusundaki Ermeni Gönüllü Birliklerinin durumu ve sorumlu oldukları bölgeler şu şekildeydi: Van bölgesinde Antranik kumandasında 2.000 Ermeni, Van-Erzincan bölgesinde Hamazasp kumandasında 1.200 Ermeni, Culfa-Tebriz civarında Karekin Pastırmacıyan kumandasında 2.000 Ermeni, Kars civarında Keri kumandasında 1.000 Ermeni, Bulgar subayı Karekin kumandasında 5.000 Ermeni ile Kars'ta Hayk Pajiseliants? kumandasında da 2.000 Ermeni gönüllüsü vardı. Ayrıca Tiflis'te 6.000 Ermeni gönüllüsü bulunmaktaydı.¹¹³ Görüldüğü üzere 1916 yılı itibariyle Ermeni gönüllü sayısı 50-60.000'den 19.200'e kadar düşmüştü. Bu düşüş üzerinde şüphesiz Van'ın işgalinden sonra Rusya'nın Ermenilere karşı politikasını değiştirmiş olması etkiliydi. Zira 20 Mayıs 1915'te Ruslar tarafından Van işgal edildikten sonra bölgede bulunan Ermeniler, Kafkasya'ya göç ettirilmişlerdi. Ayrıca Ekim 1915'te Van'da Ermeni Gönüllü Birlikleri tarafından kurulmuş olan Ermeni geçici hükümeti tasfiye edilmiş ve hükümete Rus idareciler atanmıştı.¹¹⁴ Nitekim bu tarihlerden sonra gönüllü birlik kumandanları bir araya gelerek toplantılar yapmış ve bu toplantılarda birliklerin dağıtılması, birliklerin Ermeni davasına katkılarının olup olmadığı ve disiplinsizlik gibi konular gündeme gelmişti. 1915 yılı sonuna doğru ise gönüllü Ermenilerin Rus ordusu yanında savaşa katılma istekleri azalmış ve cepheye gönderilirken yollarda firar etmeye başlamışlardı. Örneğin, General Çernozubov Rus Kafkas

110 Գոհար Խանուսյանը , “Հայ Կամավորական Շարժումն Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի Տարիներին” “[Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Gönüllü Hareketi], <http://www.arevelk.am/en/content/5/1458/>. Հայ-կամավորական-շարժումն-Առաջին-Համաշխարհային-պատերազմի-տարիներին.html (Erişim Tarihi: 10.05.2021) <http://www.hayzinvor.am/13009.html>. (Erişim Tarihi: 14.05.2021); Hasanlı, “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)”, 159.

111 Kaynakta Ermeni gönüllülerinin toplam sayısı 5.000 olarak geçmektedir. Fakat tek bir gönüllü birliğinde 12.000 Ermeni yer alıyorsa bu sayı, 5.000'den ziyade 50,000 olmalıdır. Կիրակոսյան, *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեվմտահայությունը*, 250-251.

112 ATASE, BDH-2820-69-4-7.

113 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/81, (Aralık 1982): 217.

114 Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri 1908-1920*, 143, 151.

Ordusu Kumandanlığına; IV., V. ve VI. Birliklerden gönderilen 2.482 Ermeni'den 741'inin firar ettiğini bildirmişti.¹¹⁵

Sonuç olarak Osmanlı ordusundan firar etmiş olan Ermeni askerlerin bir kısmı, Rus ordusuna bağlı Ermeni Gönüllü Birliklerinde görev alarak Rus ordusunun 20 Mayıs 1915'te Van'ı işgal etmesini kolaylaştırmıştı. Sonrasında ise Rus ordusu ile birlikte bu birlikler, 16 Şubat 1916'da Erzurum, 17 Şubat'ta Muş, 2 Mart'ta Bitlis, 18 Nisan'da Trabzon, 16 Temmuz'da Bayburt ve 25 Temmuz'da da Erzincan'ı işgal etmişlerdi. Bunlar, görevlerine o kadar sadık bir şekilde sarılmışlardı ki Rus ordusunda baş gösteren görüş ayrılıklarına rağmen sebatla savaşa devam etmişlerdi.¹¹⁶

Şubat 1917 itibariyle Rusya'da Bolşevik İhtilali başlamıştı. Dolayısıyla Rusya'da cereyan eden iktidar mücadelesi, Rus ordusunun savaş kabiliyetini de olumsuz etkilemişti.¹¹⁷ Bu kapsamda Rusya'da ihtilalle birlikte ordu ikiye bölünmüş ve cephelerden Rus askerlerin firarları başlamıştı. Bundan dolayı Rusya, ihtilalin etkisiyle 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi'ni imzalamış ve cepheden ordusunu çekmeye başlamıştı.¹¹⁸ Bu çekilmeyle birlikte Rus ordusu tarafından Ermenilere, Erzincan'dan doğuda İran ve kuzeyde Trabzon'a ve oradan da Erivan'a kadar olan alan bırakılmış¹¹⁹ ve bu alanda Ruslar, 29 Aralık 1917'de yayınladığı bir kararnameyle Ermenilere kendi kaderlerini tayin hakkı tanımışlardı.¹²⁰ Bu durumdan cesaret alan Ermeniler de Erzurum'da 30 Ocak 1918'de bağımsızlık bildirgesi yayınlamışlar, milis teşkilatı kurmuşlar ve idari birimlere Rusların yerine Ermeni memurlar atamaya başlamışlardı.¹²¹ Bunun sonucu olarak da Erzurum Garnizon Kumandanı Albay Arsen Torkom, 13 Şubat 1918'de Erzurum'da

115 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)," 171-172.

116 ATASE, BDH-510-494-1990-9 (14 Aralık 1914).

117 Tolga Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 45 (2013): 98.

118 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri IV* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966): 185-207; Nejla Günay, "Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler," *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı -Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu*, yay.haz. Hüseyin Tosun, (Ankara: ATAM Yayınları, 2021): 394.

119 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Ankara: TTK Yayınları, 2017): 215.

120 Buna göre, Bolşevik Yönetimi, 11 Ocak 1918'de 13 numaralı bir kararname neşretmiş ve Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerinde nasıl bir politika izleyeceğini ortaya koymuştu. Bu kararnamede: "Rusya'nın işgali altında bulunan Türk Ermenistanı'ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hatta tam bir istiklâl'e varıncaya kadar, serbestçe tayin hususunda haklarını Rusya Amele ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini Halk Komiserleri Sovyet'i Ermeni halkına ilân eder" demişti. (Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, (2004): 27; Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, 66; Günay, "Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler," 398).

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)

bağımsız bir Ermeni devletinin kurulduğunu ilan etmişti.¹²² Fakat Rus Ordusu Kumandanı General Odişelidze, Albay Torkom'u görevden almış ve yerine Albay Morel'i¹²³ tayin etmişti.¹²⁴ Nitekim Ruslardan beklediği desteği göremeyen Ermeni gönüllüleri ve bölgede teşkil edilmiş olan Ermeni çeteleri, Erzincan'dan başlamak üzere bölgedeki Müslüman halkı katletmiş, ırz ve namusuna saldırmış ve mallarını yağmaya başlamışlardı.¹²⁵ Bu mezalim, Rus ordusu çekildikçe Kafkasya içlerinde de aynı şekilde devam etmişti. Örneğin Karabağ'da 100'den fazla Müslüman Türk'ü katletmişler, 300.000 Müslüman Türk'ü de abluka altına alarak katletmeye başlamışlardı.¹²⁶ Bu katliamlar, 28 Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa kumandasında yürütülmüş olan Doğu Cephesi Harekâtına kadar devam etmişti. Harekât, 2/3 Aralık 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile nihayete ermişti. Aynı tarihlerde de Bolşevik Rusya, Ermenistan'ı işgal etmiş ve Taşnak Hükümetine son vermişti.¹²⁷

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu, Ermeni askerlerin firar olayları ve bu firarlara bağlı meydana gelen çeşitli müşkül durumlarla baş etmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerlerin bir kısmı, Rus ordusunda teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmışlar ve Rusların, Doğu Cephesi'nde kolayca yayılmasını sağlayarak birçok yer işgal edilmişti. Bu işgallerle birlikte Ermeni Gönüllü Birlikleri, Müslüman halkı da ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Gönüllü birlikler, doğuda Türk ve Kürt nüfusu sistematik bir biçimde imha ederek Taşnaksutyun komitesinin Ermeni bölgesi olarak iddia ettiği yerleri Müslüman ögelerden temizlemiş ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirmişti.¹²⁸

121 İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2001): 9.

122 Արմենուհի Ղամբարյան, “Հայաստանի Անկախության Էրզրումի Հռչակագիրը [Ermenistan'ın Erzurum Bağımsızlık Bildirgesi]”, *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, (2018): 258 <https://artsakhlib.am/2019/09/04/hայաստանի-անկախության-էրզրումի-հռչակ/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020); Tolga Başak, “Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)”, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, c. 1, ed. Y. Aslan ve T. Başak, (Erzurum, ER-VAK Kültür Yayınları, 2019): 194-197.

123 Erzincan'da Rus kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra eski VII. Rus Kafkas Avcı Tümeni'nin Kurmay Başkanı olan Fransız asıllı Albay Morel, şehirde kalan Ermeni birliklerinin Kumandanı idi. Ulvi Ufuk Tosun, “Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19/1, (2015): 4.

124 Başak, “Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)”, 199-200.

125 ATASE, BDH-2910-455-9 (11 Temmuz 1917).

126 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/81, (Aralık 1982): 492

127 Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. A.Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999): 193-198.

128 Yusuf Sarımay, “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 1/2, (2008): 95.

Tespitlere göre Rus ordusunun çekilmesine bağlı olarak 363.141 Müslüman, Ermeni Gönüllü Birlikleri tarafından katledilmişti.¹²⁹ Rusların 1917’de Osmanlı topraklarından çekilmesiyle birlikte söz konusu Ermeni gönüllülerinin bir kısmı, İtilaf kuvvetleri tarafından Suriye-Filistin Cephesi’nde teşkil edilen Doğu Lejyonu’na katılmıştı.

3- Fransız Ordusunda Ermeni Askerler: Doğu Lejyonu (Legion D’orient)

Doğu Lejyonunun kurulması fikri, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştı. Mısır’da bulunan İngiliz kuvvetleri Kumandanı General Sir John Maxwell, 4 Aralık 1914’te Londra’ya çektiği telgrafta İngiltere’nin muhtemel bir İskenderun Körfezi çıkarmasında bölgede bulunan Ermenilerin kullanılabilmesiyle bunlara silah ve mühimmat dağıtılması teklifinde bulunmuştu. Aynı şekilde 23 Mart 1915’te de Amerika’daki Ulusal Ermeni Komitesi başkanı Miran Seraslan, Sir Edward Grey’e Adana ve çevresine gönüllü Ermeni sevk etmek için gerekli hazırlıkları yapmakla meşgul olduklarına dair bir mektup göndermişti. Mektupta bölgede bulunan Ermenilerin isyana kalkışarak *Toroslardan Akdeniz’e kadar bir savaş bölgesinin kurulacağını* belirtmişti. Esasen 1914-1915 yılları arasında Maraş ve Hatay/Musadağ’da çıkan Ermeni isyanları İtilaf kuvvetleri için bir fırsat yaratmıştı. Özellikle Musadağ’da çıkan isyanda yaklaşık 4.000-5.000¹³⁰ Ermeni, Fransız gemileriyle Mısır’da Port Said’e taşınmıştı.¹³¹ Bu esnada Rusların 1915-1916 yıllarında Van, Erzurum ve Bitlis’i işgal etmiş olması, İngiltere ve Fransa’yı endişelendirmiş ve taraflar bir araya gelerek işgal ettiği bölgeleri paylaşmaya karar vermişlerdi. Bu kapsamda 26 Nisan 1916’da Sykes-Picot Anlaşması yapılmış ve Fransa; Suriye’nin kıyı kesimiyle Adana ve çevresinin tamamını, İngiltere ise Bağdat’tan Basra Körfezi’ne kadar güney Irak ile Filistin’de Hayfa ve Akka limanlarını almıştı.¹³² Anlaşmada Fransa’ya bırakılan topraklar, Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesi yanında Güneydoğu Anadolu’da Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket (Payas, Osmaniye, Belen), İskenderun ve Adana’yı içine alan büyük bir Ermeni devleti kurulmasını talep

129 Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi: Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)* (Ankara, Babil Yayıncılık, 2004): 20.

130 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 200; Halil Aytekin’in tespitine göre bu sayı 4.200’dür. Halil Aytekin, *Kıbrıs’ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı* (Ankara: TTK Yayınları, 2000): 30.

131 Erdal İlter, “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu,” *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3, (1989): 421-422.

132 Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. M. Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2000): 385.

ettiği yerlerdi.¹³³ Buraların Fransa'ya bırakılmış olmasını fırsat bilen Bogos Nubar Paşa, 1916'da Londra'da İngiltere Dışişleri müsteşarı Sir Mark Sykes huzurunda Fransız temsilcisi M. George Picot'a, Rus Kafkas Cephesi'nde iki seneden beri çarpışan Ermeni gönüllülerinden bahsederek daha birçok gönüllünün emirlerine amade olduklarını bildirmişti. Ayrıca Paşa, Ermenilerin; Adana ve çevresine girecek olan Fransa'nın himayesinde bir muhtariyet kurulması hususunda teminat verilmesinden başka bir şey istemediklerini ifade etmişti. Bu görüşme doğrultusunda aralarındaki anlaşmaya göre Ermeniler, Avrupa Cephesi'nde savaşmayacak, Türklerle savaşmak üzere Anadolu, Filistin ve Suriye'de görevlendirileceklerdi. Ayrıca Fransa, Adana ve çevresinde kurulması planlanan Ermeni devletinin istiklalini tanıyacaktı.¹³⁴ Böylelikle Fransa, Türkiye'nin Suriye ile doğrudan temasını da kesmiş olacaktı.¹³⁵ Nitekim Fransa'dan Ermeni devleti sözü alan Bogos Nubar Paşa, Kahire'de bulunan oğlu Arakel'e mektup yazmış ve Mısır'da Ermeni gönüllüleri toplamasını istemişti. Fransa Hükümeti de 5 Ağustos 1916'da Mısır'da yeni bir askerî güç oluşturmaya karar vererek 15 Kasım 1916'da Ermeni gönüllülerini toplamak üzere Albay Edouard Bremond kumandasında bir Fransız heyetini Mısır'a göndermişti. Bremond burada yaklaşık 3.000 Ermeni gönüllüsü toplamış ve bunlar, Albay Louis Romieu kumandasında Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Kampı'na gönderilerek talim yapmaya başlamışlardı.¹³⁶ Bunlar, talimlerden sonra Temmuz 1918'de Mecid'de bulunan Suriye-Filistin Fransız Tümenine katılmıştı.¹³⁷ Lejyon; bir Suriye bölüğü, üç Ermeni taburu¹³⁸, bir makineli tüfek bölüğü ve 37mm'lik top bölüğünden oluşmaktaydı.¹³⁹

133 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995): 21.

134 Paul du Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, çev. R. Gögen, "Kilikya Faciaları" adıyla basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi, 1938): 26-27.

135 Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)," *Belleten*, LXVI/247, (Aralık 2002): 951.

136 Kıbrıs, özellikle seçilmiş bir yerd. 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile imza edilen antlaşmaya göre İngiltere adaya yerleşmişti. Bu tarihten sonra da Kıbrıs, Anadolu'ya sokulmayı bekleyen silahlara depo ve Ermeni isyancıların eğitim aldığı bir kamp haline gelmişti. Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/1, (2007): 125.

137 Nejla Günay, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021): 12.

138 Bazı kaynaklara göre iki Suriyeli Taburu ve dört Ermeni taburundan oluşmaktaydı. Serdar Palabıyık, "Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2008).
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

139 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 27; Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 120.

Doğu Lejyonunda bulunan Ermeniler; Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı ordusundan firar edenler, Musadağ'dan kaçıp Port Sait'e yerleştirilenler¹⁴⁰ -ki bunların sayısı 4.080 kişi idi¹⁴¹-, Amerika'dan gönderilen gönüllüler, Suriyeli Ermeniler¹⁴², çeşitli cephelerde Osmanlı ordusundan İtilaf kuvvetlerine esir düşenler¹⁴³ ile Rus ordusunda Ermeni Gönüllü Birliklerinden gelenler idi. Örneğin Rus ordusundan 800 Ermeni gönüllüsü, Doğu Lejyonuna katılmıştı.¹⁴⁴ Ayrıca lejyon içerisinde 27 Mayıs 1915'te sevk ve iskân kanunu ile Anadolu'dan göç ettirilmiş Ermeniler ile IV. Osmanlı ordusu bölgesine sevk edilmiş Amele Taburlarındaki Ermeni askerler de bulunmaktaydı. Neticede bunların birçoğu Osmanlı vatandaşı Ermenilerdi.¹⁴⁵ Bu bağlamda 4 Eylül 1918 tarihi itibarıyla Suriye'de 30.000'den fazla Ermeni bulunmaktaydı. Bunlardan askerlik çağına gelmiş olanlar, *Cebel-i Dürzi'ye*¹⁴⁶ iltica etmiş ve oradan da *peyderpey düşman tarafına (İtilaf kuvvetleri) iltihak etmişlerdi. Bunlar, Ermenilerden teşkil ve istihdam edilen Amele Taburlarından fırsat buldukça düşman tarafına geçmekteydi.*¹⁴⁷ Ermeni lejyonerleri ilk olarak Suriye-Filistin Cephesi'nde 19-21 Eylül 1918¹⁴⁸ tarihleri arasında gerçekleşen Nablus Muharebesi'nde savaşa katılmışlardı. Lejyonda bulunan Karabet Tozluyan, savaşa katılan Ermenilerin hissiyatını şöyle anlatıyordu:

“Her yerden, Musadağlılar, Kesablılar, Hüseynikliler, Adanalılar, her yerden fedailer Fransızlara yardım etmeye gitmişti. Zira Kilikya'yı Ermenilere vermeyi vaat etmişlerdi. Bizim Ermeni fedailer Fransız generale, “Biz o Nablus mevziini alırsız” demişlerdi. General sormuştu: “Nasıl alacaksınız?” Ermeniler şöyle cevap vermişti: “Bu senin için değil; biz Türklerden intikam alacağız, onları yeneceğiz.” General ise “Yenerseniz, size bağımsızlık veririz, size Kilikya'yı veririz” demişti.

140 Fransa Musadağ Ermenileri ile Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda hizmet etmiş olan Ermenilere emeklilik maaşı bağlamıştır. BOA, İDH-8-50-1.

141 Ulvi Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu* (Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 2007): 40.

142 İltar, “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, 424.

143 Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 17.

144 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 26.

145 Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

146 Süveyde/Suriye; 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017) 147.

147 BOA, DH-EUM-2ŞB-74-73.

148 21 Eylül 1918 tarihi, Osmanlı ordusunun savunmasının kırıldığı tarih olup bu tarihten sonra ordu birliklerinin çekilme süreci başlamıştı. Cemal Kemal, “Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51 (Bahar 2013): 638.

Ermeni gönüllülerinin gözünü kan bürümüşü. Onlar “Hurra! Hurra! diyerek saldırmış, mevziyi almış, yenmişlerdi”.¹⁴⁹

Neticede Nablus Muharebesi’nde Osmanlı birlikleri yenilgiye uğramış ve Suriye’nin kapıları İtilaf kuvvetlerine açılmıştı.¹⁵⁰ Nablus Muharebesi’nde ölen lejyon askerlerine hitaben Fransız Kumandan Albay Louis Romieu şunları söylemişti:

“Doğu Lejyonunun mukaddes ölüleri, hepimiz birer numune-i imtisal oldunuz. Kazandığınız büyük şan ve şeref içinde ebediyen müsterih uyuyunuz. Asırlardan beri bu ülkelerden kovulup sürülen hak ve adaletin avdetini sağlamak için yolu açanlar tekrar sizlersiniz. Yıkılanların yerine yenisini koymak ve bunları uzun yıllar devam ettirmek için bizde elimizden geldiği kadar sizlere layık olmaya çalışacağız. İşte mezarlarınız üzerinde bunu tahakkuk ettirmek için ant içiyorum”.

Aynı şekilde İngiliz General Edmund Allenby’de *emrinde Ermenilerden müteşekkil bir lejyon bulunmasını şan ve şeref sayarım. Bu askerler hakikaten güzel savaştılar. Zaferin kazanılmasında kendilerine düşen hisse çok büyüktür* demişti (9 Ekim 1918).¹⁵¹ Nablus Muharebesi’nden sonra 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmişti. Mütarekenin 7’nci maddesine göre de Anadolu’da İtilaf kuvvetlerinin işgalleri başlamıştı. Anadolu’nun güney vilayetlerinde ilk işgal, Amiral Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe’un İskenderun kumandanından burayı İngiliz General Edmund Allenby’e teslim etmesini istemesiyle başlamış ve 9 Kasım 1918’de İskenderun, 15 kişilik İngiliz kuvvetine teslim edilmişti. Mütareke hükümleri gereğince de 26 Aralık 1918’e kadar Adana ve çevresi Pozantı’ya kadar boşaltılmış ve II. Osmanlı ordusu kuzeye çekilmişti. Bunu fırsat bilen Fransız kuvvetleri, İngiliz General Allenby’in emriyle¹⁵² 11 Aralık 1918’den başlamak üzere Dört Yol, 17 Aralık’ta Mersin, Tarsus, 21 Aralık 1918’de Adana, 15 Ocak 1919’da Antep, 22 Şubat’ta Maraş, 24 Mart’ta da Urfa işgal edilmişti işgal etmişti. Esasen işgal bölgeleri Sykes-Picot Anlaşması’na göre İngilizlerindi. Fakat 15 Eylül 1919’da da Fransızlar, Suriye İtilafnamesi ile Antep, Urfa ve Maraş’ı, Musul haklarından vazgeçme

149 Serdar Korucu, *Sancak Düştü*, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2021): 24.

150 IV. Osmanlı ordusu Şam istikametine çekilmiş, VIII. Osmanlı ordusu dağılmış, VII. Osmanlı ordusu da Katma’ya çekilmişti. Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz, “Askerî Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi’ndeki Nablus ve Katma Muharebelerinin Harp Prensipleri Açısından Analizi”, 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, (Ankara: ATAM Yayınları, 2021): 559, 563.

151 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 29.

152 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 32.

karşılığında İngilizlerden devralmıştı.¹⁵³ Dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin VII. Maddesi Adana ve çevresinde Fransız kuvvetlerinin işgaliyle hayata geçirilmişti. Bu işgal kuvvetleri içerisinde Ermeni lejyonerleri de bulunmaktaydı. Zira Adana ve çevresi, Ermenilerin toprak talep ettiği yerler arasındaydı. Bu taleplere meşruiyet kazandırmak üzere İngiliz General Allenby'in emriyle işgal bölgelerine Suriye'den yaklaşık 100.000¹⁵⁴-150.000 Ermeni taşınmaya başlanmıştı.¹⁵⁵ Bu göçlerin amacı, bölgede hem Hristiyan çoğunluğu oluşturmak hem de bölgeye sevk edilen işgal kuvvetlerine asker temin etmektir.¹⁵⁶ Bu esnada Anadolu'da başlayan işgallerle birlikte Doğu Lejyonu da ikiye bölünmüştü. Bunlardan Suriye'de ikamete mecbur olanlar Suriye Lejyonu, mütebakisi ise Ermeni Lejyonu adını almıştı.¹⁵⁷ Bu işgal kuvvetinin %20'si Fransız ve Cezayirli, geri kalan kısmı ise Ermeni fedailerdi.¹⁵⁸

Görev Yerleri	Sayısı
Antep	2.500
Maraş	2.000
Saimbeyli	1.500
Urfa	1.000
Zeytun (Süleymanlı)	500
Şar	350
Kozan	300
Adana ve Mersin	1.000
Osmaniye, Haruniye, Bahçe, İslahiye	1.000
Toplam	10.150

Tablo-2 20 Ocak 1920'da Güney Cephesi'nde Ermeni lejyonerlerinin mevcudu¹⁵⁹

153 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999): 91-150.

154 Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 293.

155 Նարինե Նուշերվանյան, «Հայ Գաղթականության Տեղաբաշխումը Հայոց Ցեղասպանությունից Հետո [Ermeni Soykırımından Sonra Ermeni Nüfusunun Dağılımı]», *Պատմություն և Մշակույթ Հայագիտական Հանդես*, (2018)281 <https://artsakhlib.am/2019/11/09/հայ-գաղթականության-տեղաբաշխումը-հայ/> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

156 Güzin Çaykiran, «Milli Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)», *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, (2020) 110.

157 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 32.

158 ATASE, İSH-98-66 (9 Kasım 1919).

159 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, c.IV, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966) 47; Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 115.

Nitekim Fransız işgal kuvvetleri içerisinde çoğunlukla Ermeni unsurlarının yer alması, Türkler nezdinde memnuniyetsizlik uyandıracaktı.¹⁶⁰ Öyle de olmuştu. Ermeni Lejyonu İskenderun, Dört Yol ve Belen'e ayak basar basmaz bölgede asayişsizlik baş göstermiş¹⁶¹ ve Ermeni lejyonerleri ile Müslümanlar arasında çeşitli olaylar yaşanmıştı. Örneğin 1 Ocak 1919'da Ermeni lejyonundan dört Ermeni, Türkler tarafından esir edilerek Özerli köyünde darp edilmişlerdi. Bunun üzerine lejyonda bulunan 13 Ermeni, silahlarıyla birlikte intikam almak amacıyla Müslümanların peşine düşmüşler, altısını kurşuna dizmişler kalanını da süngüyle öldürmüşlerdi. Mukabil olarak Dört Yol'da bulunan Müslümanlar da hücumla geçmişlerdi. Dolayısıyla bölgede asayiş sağlamaya bir hayli zorlaşmıştı. Bu maksatla Fransız kuvvetlerinin takviyesine karar verilmiş ve üç makineli tüfek, lejyona mensup bir müfrezeye ile bir miktar avcı eri karaya çıkarılmıştı. Ayrıca 7 Ocak 1919'da bölgede bir Divan-ı Harp kurulmuştu.¹⁶² Fakat bunlara rağmen bölgede asayiş temin edilememişti. Örneğin 19-20 Ocak 1919'da Belen'de bir Müslüman, Kırıkhan'da da üç Müslüman, Ermeni lejyonerleri tarafından öldürülmüştü. Yine aynı şekilde Ermeni lejyonuna mensup yedi Ermeni, Arapderesi'nde bir köyü basmışlardı. Bunlar karşılığında çıkanlardan tehditle para almış, kadın ve kızlara tecavüz ederek kaçmışlardı. Kısa süre sonra yakalanmaları için bir Fransız müfrezesi gönderilmiş fakat haydutluk yapan Ermeni lejyonerleri, Fransız askerlerine ateş açmışlardı. Müsademe sırasında beş lejyoner öldürülmüştü. Bu olaydan sonra bölgede yaşayan Ermeniler, Fransız kuvvetlerine karşı husumet göstermeye başlamışlardı. Örneğin IV. Ermeni Taburunda isyan çıkmış, Fransız piyadelerine saldıran Ermeni lejyonerleri Fransız subaylarını tehdit etmişlerdi. Neticede Fransız kuvvetleri takviye edilmiş ve Ermeni lejyonerlerin silahtan tecrit edilmesine karar verilmişti. 19 Şubat 1919'da da ilk harp mahkemesi görülmüştü. Bunun üzerine IV. Ermeni Taburu lağvedilmiş ve 400 suçlu lejyoner diğer üç tabura dağıtılmıştı.¹⁶³ İskenderun'da bulunan X. ve XIII. Bölüklerde bulunan 400 kadar Ermeni de silahsızlandırılarak depo

160 Nejla Günay, "Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş Kahramanları", *Milli Mücadele'nin Güney Cephesi*, Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2021) 112.

161 Yücel Güçlü, "Milli Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021): 198.

162 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 41.

163 Lejyona mensup Ermenilerden biri 15 yıl ağır küreğe, iki Ermeni 10, iki Ermeni sekiz, bir Ermeni'de beş sene hapse mahkûm edildi. Diğer taraftan 10 kadar sivil de bir ay ile iki yıl arasında muhtelif hapis cezalarına çarptırıldı. 26 Şubat, 7 ve 15 Mart 1919 duruşmalarında X. ve XIII. Bölükler, Halep merkezinden toplanmış olup ne moral nede diğer hususlarda seçim ve tasnifleri yapılmamış Ermenilerdi. Kadroları yoktu. İsyankâr ruhlarının garnizon hayatına intibakı için ayrılan müddetin bir ay gibi kısa bulunması kendilerinin ancak yardımcı mahiyette askeri rütbelere kazanmalarını sağlayabilmişti. Emir altına bir türlü girmeyişlerinin sebebi ise izahı icab eden ayrı bir mevzudur. (Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 43).

bölüğünü oluşturmuştu. 1 Mart 1919'da da depo bölümü, Mısır'a gönderilmiş ve menzil işleriyle vazifelendirilmişti.¹⁶⁴ 3 Mart 1919'da da General Allenby, General Jules C. Hamelin'e Ermeni Lejyonu'nun Fas'a gönderilmesini teklif ederek Adana ve çevresindeki boşluğun bir Fransız alayı ile kapatılmasını teklif etmişti. Fakat bunun yerine jandarma birlikleri ile Fransız kuvvetleri takviye edilebilmişti.¹⁶⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler gibi Ermeni lejyonerleri de savaş boyunca asayışı bozmuşlar ve Fransız askerlerine karşı isyan etmişlerdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin aldığı önlem gibi Ermeni askerler, *silahsız birliklere* kaydırılmışlardı.

Güney Cephesi'nde 1918 yılı sonunda başlayan işgaller, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile birlikte sona ermişti. Antlaşmaya göre Fransız birlikleri, Antakya hariç işgal ettikleri bölgeleri tahliye etmeye başlamışlardı.¹⁶⁶ Bu tahliye ile birlikte 15 Kasım 1921'de Doğu Lejyonu da tasfiye edilmişti.¹⁶⁷ Ayrıca Fransız kuvvetleri yanında bölgeye göç ettirilen Ermeniler de, bir daha geri dönmek üzere Anadolu'yu terk etmişlerdi. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri ve Ermeniler tarafından hayata geçirilmek istenen Ermeni devleti projesi de akamete uğramıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni askerler, Osmanlı ordusunda özellikle Amele Taburlarında görev almışlardı. Bu görevleri esnasında bir kısmı Anadolu'da komiteci Ermenilerin organize ettiği isyanlara katılmış bir kısmı da Doğu Cephesi'nden Rus ordusuna firar ederek Ermeni Gönüllü Birliklerini oluşturmuşlardı. Bu kapsamda Osmanlı Hükümeti, Ermeni askerlerini Anadolu'daki isyan bölgelerinden uzaklaştırmak ve Rus ordusuna firarlarını engellemek için IV.Ordu bölgesine sevk etmeye karar vermişti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolşevik İhtilali ile Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte Rus Kafkas Cephesi'nde bulunan Ermeni Gönüllü Birliklerindeki bir kısım Ermeni asker, Suriye-Filistin Cephesi'ne geçmiş ve burada İtilaf kuvvetleri tarafından teşkil edilmiş olan Ermeni Lejyonuna katılmışlardı. Ayrıca bu lejyona Anadolu'daki çeşitli Osmanlı birliklerinden

164 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 42-43.

165 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 46.

166 İlter, "Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", 431.

167 AYTEKİN, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu*, s. 162.

IV.Ordu bölgesine sevk edilmiş olan Ermeni askerler de firar etmişlerdi. Nitekim bu askerler, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'yu işgale başlayan İtilaf kuvvetlerine yardımcı kuvvetler olarak askerî destek vermişlerdi. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda başlayan Ermeni askerlerin yolculuğu, önce Ermeni Gönüllü Birliklerinde sonra da Doğu Lejyonunda bitmişti. Görüldüğü üzere Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Ermeni erkekler, Osmanlı ordusunda askere alındıktan sonra *katledilmemiş*, birçoğu firar ederek İtilaf kuvvetlerinde yardımcı kuvvet olarak görev almışlardı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

MSB ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu-Dosya-Klasör-

Fihrist-Eki: 1329-1-85, 1329-806-1-26, 1329-1-28, 2811-26-28, 2820-69-1-20, 2811-26-28-3, 2820-69-1-12, 2904-429-1-74, 4-23A-7, 2811-26-33, 69-2-22(23), 2828-100-20-5, 2825-90-25-2, 2828-100-20, 1329-806-1-14, 1329-806-1-7, 329-806-1-6, 329-806-1-10, 1329-806-1-17, 1329-806-1, 1329-806-1-8, 2288-14-4-1, 1329-1-86, 1329-806-1-65, 1329-806-1-85, 1329-806-1-29, 1329-806-1-30, 1329-806-1-68, 1329-806-1-70, 1329-1-108, 2540-58-9, 1329-1-150, 1329-1-155, 329-1-128, 1329-806-1-81, 1329-1-91, 1329-806-1-84, 1329-1-96, 1329-1-105, 1329-1-112, 1329-1-132(133-135), 1329-1-135(136-146), 1329-1-151, 1329-1-156, 1329-1-217, 2810-24-2, 510-494-1990-23, 2828-100-20-4, 310-1260-9, 310-1260-1, 310-1260-3-3, 310-1260-3, 520-2024-3-1, 359-1023-3-8, 359-1023-3-9, 2910-455-9, 510-494-1990-9.

MSB ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu-Kutu-Gömlek-Belge: 98-66, 8-50-1.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi:

DH-İ-UM-EK-16-21, DH-SN-THR-35-48-7, DH-SN-THR-35-48-6, DH-ŞFR-55-A-160-1-1, DH-ŞFR-44-43-1-1, DH-EUM-2ŞB-74-73.

Telif ve Tetkik Eserler:

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, (1995).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi 31, Sayı 81, Aralık 1982.

Atnur, İbrahim Ethem. *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921).* Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Aytekin, Halil, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı,* Ankara: TTK Yayınları, 2000.

- Ayaydın, Rıdvan. *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826- 1914)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2011.
- Bal, Halil. "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, (2004):25-51.
- Başak, Tolga. "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 45, (2013): 93-126.
- Başak, Tolga. "Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)", *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, c.I, Y. Aslan ve T. Başak (Editörler), Erzurum: ER-VAK Kültür Yayınları, (2019): 183-233.
- Belen, Fahri. *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*. c.IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1966).
- Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Beyoğlu, Süleyman. "Ermeniler Amele Taburlarında". *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Özel Sayısı*, c.IV/ 60, (2014): 1-17.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1999).
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*. c. II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1993).
- Çaykırın, Güzin. "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükümetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 63, (2019): 115-132.
- Çaykırın, Güzin. "Millî Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)". *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, (2020).
- Çaykırın, Güzin. *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Çiçek, Kemal. “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı”. *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, (2014): 63-72.

Ermeni Partilerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri. Ankara: ATASE Yayınları, 2003.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliamın Belgeleri 1914-1919. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Güçlü, Yücel. “Milli Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021) 188-210.

Günay, Nejla. “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/1, (2007) 115-126.

Günay, Nejla. *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*. Ankara: ATAM Yayınları, 2015.

Günay, Nejla. “Yeniköy Anlaşması’nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı’nda Rus-Ermeni İş Birliği”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 8(16), (2015): 63-93.

Günay, Nejla. “Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeyton Ermenilerinin Tehciri”. *Bellekten*, c. 73, (2009): 555-580.

Günay, Nejla. “Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu’yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler”. *I.Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı -Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu*. yay.haz. Hüseyin Tosun, Ankara: ATAM Yayınları, 2021: 389-427.

Günay, Nejla. Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. S.145, (Kış 2021) 7-16.

Günay, Nejla. “Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş Kahramanları”. *Milli Mücadele’nin Güney Cephesi*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2021.

Ղամբարյան, Արմենուհի. “Հայաստանի Անկախության Էրզրումի Հռչակագիրը [Ermenistan’ın Erzurum Bağımsızlık Bildirgesi]”. *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, (2018): 258-263.
<https://artsakhlib.am/2019/09/04/հայաստանի-անկախության-էրզրումի-հռչակ/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

Hagopian, M. *Türkiye Ermenistanı’nın Kaybı*. çev. S.F. Gökçaylı. Basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) (1967).

Խանուսյանը , Գոհար. “Հայ Կամավորական Շարժումն Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի Տարիներին “[Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeni Gönüllü Hareketi].
<http://www.arevelk.am/en/content/5/1458/> Հայ-կամավորական-շարժումն-Առաջին-Համաշխարհային-պատերազմի-տարիներին.html (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Hasanlı, Cemil. “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S.50, (2015): 151-187.

Hatipoğlu, Süleyman. “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)”. *Bellekten*, LXVI /247, (Aralık 2002): 943-965.

İlter, Erdal. “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3, (1989): 421-436.

Karagöz, Mevlüt. “Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c.15/ 30, (2019):379-415.

Kemal, Cemal. “Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal”. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51 (Bahar 2013): 618-651.

Keser, Ulvi. *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 2007.

Վիրակոսյան, Ջ. *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեւմտահայությունը [Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri]*. Երեւան: Հայաստան, 1967.

Korucu, Serdar. *Sancak Düştü*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2021.

Köksal, Osman. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkat (29 Nisan 1330) Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987.

Kurt, Deniz ve Korkmaz, Erdal. “Askerî Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi’ndeki Nablus ve Katma Muharebeleri’nin Harp Prensipleri Açısından Analizi”. *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*. Ankara: ATAM Yayınları, 2021.

Lewy, Gunter. *1915 Ermenilerine Ne Oldu?*. çev. C. Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Lüleci, Abdullah. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 9/1, (2014): 249-268.

Մանճիկեան, Յ. (*Խմբագիր*). *Յուշամատենան Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան, Երեք Հատորով, 1890-1990*[*Ermeni Devrimci Daşnaksutyun Hatırası Albüm-Atlas, Üçüncü Cilt, 1890-1990*]. *Գոյամարտ 1914-1925*. Բ. Հատոր. Լոս Անճելըս Քալիֆորնիա: Հրատարակութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի Կենրոնական Կոմիտէի, (2001).

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Mutlu, Cengiz. *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2007.

Նուշերվանյան, Նարինե. “Հայ Գաղթականության Տեղաբաշխումը Հայոց Ցեղասպանությունից Հետո [Ermeni Soykırımından Sonra Ermeni Nüfusunun Dağılımı]”. *Պատմություն և Մշակույթ Հայագիտական Հանդես*, (2018): 271- 282
<https://artsakhliv.am/2019/11/09/hay-gaghthականության-տեղաբաշխումը-հայ/> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

Öğün, Tuncay. *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi: Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık, 2004.

Özdemir, Zekeriya. *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Palabıyık, Serdar. “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2008).

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

Perinçek, Mehmet. *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Պողոսյան, Ս., Սարյան, Ա., Ստեփանյան, Խ. և Հովհաննիսյան, Է. *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*. Երեվան: Արմավրյանի Անվան Հայկական Պետական, 2009.

Պողոսյան, Սամվել և Ղուկասյան, Գենյա. “Հայկական Պետականության Վերականգնման Խնդիրը Եվ Կամավորական Շարժումը Առաջին Աշխարհամարտի Տարիներին [Birinci Dünya Savaşı’nda Ermenistan’ın Restorasyonu ve Gönüllü Hareketi Sorunu]”. *Մերոպ Մաշտոց համալսարանի «Լրատու»*, 1 (2020): 57-65.

Renouvin, Pierre. *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*. çev. Ö. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, (2004).

Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917). çev. ve yay. haz. Natalia Chernichenkina. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. M. Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 2000.

Saral, Ahmet Hulki. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*. c.IV. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966.

Sarıay, Yusuf. “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 1/2, (2008): 69-105.

Selvi, Haluk. “Anadolu’dan Kafkasya’ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan”, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*. c.I. Ankara: ATASE Yayınları, 2003.

Sezer, Cemal. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya’daki Faaliyetleri”. *OTAM*, S. 38, (2015): 157-175.

- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. c.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Suny, Ronald Grigor. *Ancak Çölde Yaşayabilirler*. çev. E. Kılıç. İstanbul: Aras Yayınları, 2016.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. çev. A.Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Toksoy, Nurcan, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*. Ankara: Orion Yayınevi, 2007.
- Tosun, Ulvi Ufuk. "Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19/1, (2015): 1-10.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. c.I. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. c.III, Kısım VI. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.
- Véou, Paul du. *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*. çev. R. Gögen, "Kilikya Faciaları" adıyla basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) (1938).

İnternet Kaynakları:

- "Ermeni Soykırımı," Genocide Museum http://www.genocide-museum.am/trk/armenian_genocide.php, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- "ՀԱՅ ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՋՈԿԱՏՆԵՐԸ Կոմկապյան ճակատում 1914-1918թթ." ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԵՍ. 5 Mayıs 2012. <http://www.hayzinvor.am/13009.html> (Erişim Tarihi: 14.05.2021).